

JUHULUULE EESTI KULTUURIS XVII SAJANDIL

**O Dorpat, urbs addictissima Musis... Valik 17. sajandi Tartu juhu-
luulet. Koostanud Kristi Viiding,
Jana Orion, Janika Päll. Tallinn:
Eesti Keele Sihtasutus, 2007. 478 lk.**

Mahukas kogumik valitud tekstidega XVII sajandil Tartus kirjutatud luulest on jõudnud tänu Kristi Viidingu aastatepikkusele pühendunud tööle kõikide nende käsutusse, kes huvituvad kirjan-
dusest, keelest, ajaloost. Valitud luule-
tused valgustavad üht olulist külge Eesti kultuurist XVII sajandil, ajal, mil toimusid pöördelised arengud meie aja-
loos. Siia ei kuulu mitte ainult ülikooli asutamine Tartus, vaid ka esimeste eestikeelsete keeleõpetuste koostamine.

Juhuluule on žanr, mis aitab elusta-
da mitmeid külgi hariduse ja kultuuri tolleaegsest arengust, avab isiklike su-
hete ja tunnete tagamaid, toob esile inimeste jaoks tähtsate sündmuste kir-
jeldusi, paigutades need klassikalisest antiikajast pärit vormi ja samas ka oma ajastu taustale. Luuletused on kir-
jutatud enamasti ladina keeles, hulka ka mõned kreekakeelsed luuleteosed. Lageda saab ülistuslaule haridusele ja tarkusele, õnnitlusi akadeemilisel kar-
jääriredelil edenemise puhul, pühen-
dusluuletusi oma aja tuntud kultuuri- ja ühiskonnategelastele. Sündmused, mille puhul luuletusi kirjutati, märgi-
vad tähtsamaid hetki inimese elus, na-
gu näiteks pulmad ja sünnipäevad, aga ka reisile minekud ja sealt tagasipöör-
dumised. Samas ei kuulu juhuluule teemade hulka ainult rõõmsad sünd-
mused, ka surma puhul loodud leina-

luuletused kannavad üht tõsisemat meeleolu, mida juhuluule meieni toob. Selles avaras teemaderingis võib leida koos toimimas tuntumaid ja vähemtun-
tud ajaloolisi isikuid, aga ka kreeka ja rooma jumalaid ning kangelasi: Rooma paavstist Urvaste pastori Johann Guts-
laffini, Jupiterist Apollo ja Paanini. Nende kõrval seisavad kristlik temaa-
tika ja viited piiblile.

Kokku moodustab see pildi, mis viitab tervele Euroopa kultuuriloole ühes selle tähtsamate märksõnade ja sümbolitega. Meie ees avaneb humanistlik luuletra-
ditsioon, kus luuletuste ideed iseloomus-
tav korduv märksõna ongi humanism. See on vaimne, kõlbeline ja esteetiline kultuurinähtus, mis ei seostu niivõrd mingi kindla ajaloo perioodiga, kuivõrd teatud põhimõtetega maailmavaates, esteetikas ja poetikas: inimkesksus, hariduse ja mõistuse ülimuse tunnista-
mine. Alates renessansiajast on Euroo-
pas humanismi silmatorkavaks tunnu-
seks selle seos antiikaja mõtte- ja ku-
jundimaailmaga (ent humanismist kui kultuurinähtusest saab rääkida juba ka antiikajal). Kõik see on oluline XVII sa-
jandi juhuluule mõistmiseks.

Ladinakeelse juhuluule taolisi kir-
jandusnähtusi leidub paljude rahvaste kultuuripärandis. Saksamaal, Hollan-
dis, Soomes, Rootsis (kui nimetada meile lähemaid maid) on analoogilisi tekste uuritud juba pikka aega. Eestis sai see uurimissuund hakata akadee-
miliselt arenema alles pärast taasise-
seisvumist. Kristi Viiding kuulub esi-
meste klassikalise filoloogia osakonna lõpetajate hulka pärast eriala taasava-

mist 1990. aastal. Tema huvi kesken-
duski algusest peale ladina keelele ja
antiikaja kultuuripärandile Eesti kul-
tuuris ja ajaloos. Vastilmunud raamat
Tartu juhuluulest kujutab endast üht
osa mahukast uurimistööst, mis hõl-
mab asjaomaste tekstide filoloogilist ja
kirjandusloolist uurimist ja mille ees-
märgiks on tekstide väljaandmine. Edi-
teerimise seisukohalt on Kristi Viidingu
ühendatud kõik selle töö jaoks
vajalikud omadused. Juhuluule kogu-
miku koostajatena on märgitud kolm
nime, peale Kristi Viidingu ka Jana
Orion ja Janika Päll, kuid suurem osa
raamatust on siiski Kristi Viidingu töö
tulemus. Temalt pärinevad ka editeeri-
mis- ja kommenteerimispõhimõtted.
Loodan, et teised koostajad ei tunne
end puudutatuna, kui nimetan allpool
seda raamatut Kristi Viidingu välja-
andeks.

Muidugi tuleb meeles pidada, et näe-
me enda ees ainult väikest osa XVII sa-
jandi juhuluulest, kuid valikust välja
jäänud luuletused on kättesaadavad
elektrooniliselt tervikkorpuse koosseis-
sus. Kristi Viidingu raamatu puhul on
tegemist rahvusvaheliselt olulise uuri-
mistööga, mille vastu on tuntud elavat
huvi juba mitmel pool maailmas. See on
üks lisapõhjus, miks antud tööd tuleb
tähtsaks pidada. Siinkohal ongi hea
meel tõdeda, et rahvusvahelise arves-
tatava tunnustuse saamiseks ei pea
humanitaarteadlased oma töö tulemusi
tingimata välismaal ja võõrkeeles aval-
dama, vaid peab jätkuma usku ja ene-
seväärikust ka oma kultuuriruumis te-
gutsemiseks. Kristi Viidingu puhul
näen just ideaalilähedast kombinat-
siooni rahvusvahelisest ja oma kultuu-
rile suunatud lähenemisest.

Editeerimine on esimene ja põhja-
panevalt tähtis osa uurimistööst, mille
objektiks on luulekorpus ja aluseks
tekstoloogiline lähenemine. See töö eel-
dab mitmekülgset süvenemist ajaloolis-
se konteksti, võrdlust teiste samalaad-

sete teostega, oskust paigutada teosed
konkreetsesse kultuurisituatsiooni. Se-
da ülesannet täidavad Kristi Viidingu
raamatus sissejuhatus (lk 15–28) ja
kommentaariid (lk 317–440).

Esimene annab lühiülevaate Tartu
juhuluule iseloomust ja selle laiemast
kultuuriloolisest taustast Eestis ja Eu-
roopas, tähtsamatest autoritest, luule
vormist, sisust ja väljaandmispõhi-
mõtetest. Arvestades humanismi kui
keskse ja siduva nähtuse tähtsust,
oleks see algustutvustus võinud põhja-
likum olla. Muidugi on humanismi ras-
ke määratleda, kuid see, mida sisseju-
hatuses pakutakse, pole siiski määrat-
lus. Määratleda humanismi „vaimse ja
hariduspoliitilise liikumisena, mis on
mõjutanud kogu Euroopa ajalugu ja
kultuuri”, on kahtlemata õige, kuid nii
üldine, et ei ütle midagi humanismi
iseloomulike joonte kohta. Ja kindlasti
ei lõpe humanism barokiajaga XVII sa-
jandil. Ka poliitilise olukorra seos hu-
manismiga on keerulisem, kui esma-
pilgul paistab (vt lk 16). Mis puutub
Eesti aladesse, siis ega ka XVII sajandil
ei paistnud olukord stabiilsusega
silma: võib mõelda kas või ülikooli üle-
viimisele sõja jalust algul ajutiselt Tal-
linna, seejärel Pärnusse.

Kui humanismitausta iseloomustus
jääb sissejuhatuses hapraks, siis see
osa, mis puudutab konkreetselt Tartus
kirjutatud juhuluulet, selle autoreid ja
motive, on esitatud ülevaatlikult ja
asjatundlikult. Selgelt tulevad esile
luulevormide paljususe ja luuletuste
tähtsamad teemad. Siin valdab Kristi
Viiding uuritavat materjali suurepära-
selt. Minu enda huvidest ja uurimistöö
iseloomust lähtuvalt on seal küll vähe
juttu stiilist ja poetikast, kuid tuleb
tunnustada autori ja väljaandja vaate-
nurka, mis ei keskendunud neile proble-
emidele. Ka lõik, mis peaks rääkima
poeetilistest väljendusvahenditest, kõ-
neleb tegelikult luule teemadest ja lii-
kidest. Samas pakub selle ajastu luule

suurepärasest mängumaad baroksele esteetikale kogu oma toretsemise ja teatralisusega. Viis, kuidas kasutati mütooloogilisi ja ajaloolisi teemasid, kuidas neid rakendati luuletuse dünaamika teenistusse ja kuidas nende abil loodi kontrastide, gradatsioonide ja metafooride maailm, on igale luulega tegelejale erakordselt huvitav materjal. Teose tugevus ei ole aga üldiste ideede ja poeesia avamises, vaid konkreetsuses, millega määratletakse iga luuletuse koht oma ajas. Ideede ja mentaliteedi all tutvustab sissejuhatus pigem vaadeldava juhuluule motiive. Lühidalt mainitud luterluse ja katoliikluse vastuolu on oluline ideeline teemadering ja väärib edaspidi kindlasti süvenemist.

Kommentaari osa on väljaandes mahukas ja suunatud esmajoonelise ajaloolis-kirjandusliku tausta ning reaaliide avamisele. Nii antiikaja kui ka humanismiaja tekste kommenteerides peab alati tegema valiku, millisest seisukohast selgitusi anda. Siinse arvustuse seisukohalt on tähtis hinnata kõigepealt seda, mida raamat sisaldab, kuid viidata ka võimalustele, mis seal leiduvad edasiseks uurimiseks. Niisiis, antud väljaande kommentaarides on keskendutud editsioonifiloloogilisest raskuspunktist lähtudes allikakriitilistele ja biograafilistele aspektidele, selgitades nimesid ja viidates luuletuse võimalikele eeskujudele. Väljaandja väitel on põhitähelepanu suunatud võimalike tsitaatide määratlemisele, et tuua välja humanistlikule luulele iseloomulikud seosed varasema traditsiooniga. Selliste andmete väljatoomine eeldab vaevarikast otsimis- ja võrdlemistööd ja on nende kommentaaride tugevaks küljeks. Minu silmis keskendusid kommentaarid siiski kohati liigselt tehnilisele küljele (eriti mis puudutab antiikseid värsilõpuvorme).

Mõned küsimused seoses kommentaaridega siiski tekkisid. Näiteks viimase, 68. luuletuse 29. värssi (lk 312) ar-

vatav seos Martialise epigrammiga (kommentaari lk 440) tundub rajanevat kahe erineva nimetuse kokkuviimisele mõninga välise sarnasuse järgi. Olaus Hermelin räägib oma luuletuses Lykeioni (s.o ülikooli) tulemisest: *Docta... tecta Lycei*. Martialisel on juttu aga Lyaiose (s.o Dionysose) joovastavast majast: *madidi sunt tecta Lyaei* (1. 70. 9), s.t kõneldakse seosest joobumuse ja veiniga. Ühiseks elemendiks on muidugi sõna *tecta* (katused, hooned), kuid selle alusel paralleeli tõmmata on ilmselt liig. Lk 414, värss 124 on Friedrich Meniuse luuletuses esineva väljendi *Papae-por* (lk 252) puhul eeldatud, et *por*-silp on lisatud värsimõõdu pärast. Siin võiks aga meetrilise kõrval eeldada ka stilistilis-sisulist põhjust, sest tegu on ühega mitmetest Rooma paavsti halvustavatest väljenditest. Omistati ju paavsti lähikonnale kombelõtvust ja peeti Roomat hooramise pesaks: kr *porno*-liide seostub liiderdamisega (*πόρνος* 'hoor'). Lk 407 värss 103 on Daniel Gruufi *Cerealia dona* selgitatud värsilõpuvormelina, kuid oodanuks ka sisulist seletust. Kui paljud ikka praegu teavad, et Cerease annid on teravili ja leib (seda ei seleta ka „Antiigileksikon”). Nii et soovitusena edaspidise töö jaoks: vormiliste selgituste kõrval oleks mõnikord vaja ka sisulisi.

Vormelite ja tsitaatide tuvastamine on üks võimalus, kuid tähtis on ka see, mis tähenduses ja kontekstis neid kasutatakse. Siin tuleb mängu poeetiline koloriit, stiiliküsimused ja nende tõlgendusvõimaluste leidmine. Tuleb tõdeda, et mõned tähtsamad stilistilised allusioonid antiikaja luulele vajanuksid pikemat selgitamist. Siin võib näiteks tuua priameli vormi, mis seisneb mingi rea seotud väidete (kirjelduste) esitamises ja lõpeb kokkuvõtva puändiga (viide lk 319). Antiikkirjandusest on selle luulevormi tuntuimad kasutused pärit Pindaroselt ja Horatiuselt (viimasel eriti oodide 1. luuletuses). Petrus

Andreae pikem poeem arendab seda võtet üsnagi efektselt (värsid 59–114), kui ta kõrvutab erinevaid tegevusalasid muusade kunstidega, mille ülistamisele ta poeem on pühendatud. Sarnaste tegevusalade esitamise laad (sõjapidamine, jõudeelu, põlluharimine, kauplemine) ja uute tegevuste sissetoomine (käsitöö, maalimine, skulptuuride valmistamine) aitab avada Petrus Andreae ideed ja panust antiikaja luulevormi arendamisel. Kaasaja oludest on samas tingitud ka pikem peatumine sõjateemal. Nii tuleb siin ilmekalt esile see põiming, mille moodustab juhuluules XVII sajandi olustik ja antiikaja pärand. Aga muidugi oleks sellise kommentaari esitamine eeldanud teistsugust lähenemist ja teinud niigi mahuka raamatu veelgi paksemaks. Seega osutab minu märkus pigem edasise analüüsi võimalusele ja sellele rikkalikule materjalile, mida juhuluule sisaldab. Need küsimused peavad jääma edasise töö lahendamiseks, kuid muidugi annab selleks lähtematerjali kätte Kristi Viidingu väljaanne – see on töö, mis tuligi kõigepealt ära teha.

Proosavormis esitatud tõlked avavad hästi luuletuste sisu. Siinkohal ei tahaks ma süüvida tõlke üksikasjadesse, sest tundub, et nii palju, kui on tõlkijaid, on ka erinevaid variante originaali edasiandmisel. Siin võiks kriitika puhul soovitada ainult avarat pilku, stiilitundlikkust ja erinevate võimaluste arvessevõtmist. Tihti taanduvad vaidlused tõlke üle interpreteerimisküsimustele, kuidas tekstist aru saadakse, ja veel tihedamini ka maitseotsustustele. On ikka nii, et leiab kohti, kus lugedes tundub, et võinuks olla sobivam, sisuliselt tundlikum tõlge. Eks muidugi leitud selliseid kohti ka antud väljaandes,

nt *veeta elu tardumuses*, kui mõte on 'veeta elu tegevusetult, loiult' (1. 63). Üldiselt väärib nii mahuka materjali edastamine eesti keelde aga kindlasti tunnustust. Siiski tahaksin soovitada 66. luuletuse puhul tõlke ülevaatamist, sest seal lisanduvad väiksematele nüanssidele ka sisulised küsimused teksti mõtte edasiandmisel. Hakkasid silma ka mõned väiksemad asjad, nt lad *Tmolus* peaks olema tõlkes kreeka-pärase lõpuga (*Tmolos*).

Ja veel: praegu kasutatud variant pole eriti lugejasõbralik, kui tahad leida luuletuste juurde kommentaare. Parem oleks kasutada üldisemat tava, märkides kommentaaride juures lehekülje ülaserava luuletuse number ja vastav lehekülg, kus see esineb.

Aga ma ei tahaks sugugi norivat muljet jätta ega kõnelda liiga palju teisejärgulistest asjadest, kui peamine, milleks Kristi Viidingu väljaanne on mõeldud, tuleb seal suurepäraselt esile. See on teedrajav editsioon Eestis kirjutatud juhuluulest, millega meie aladel ilmunud looming lülitub Euroopa kultuurikonteksti. Kahtlemata on see mõjutanud ka eestikeelse luule arengut, rääkimata kultuurilise silmaringi ja hariduse edendamisest.

Seega, kirjandus- ja keeleteadlased ning ajaloolased, kultuurihuviline rahvas, avastage enda jaoks XVII sajandi juhuluule ja süüvige sellesse. Seal on meie maa lugu, Euroopa hingus ja antiikkultuuri pärand, mis valgustab kõiki neid nähtusi, millel rajaneb nii Eesti kui ka kogu Euroopa kultuur.

ANNE LILL

TASAKAALUNUMBER „ACTA SEMIOTICA ESTICA IV”

Acta Semiotica Estica IV. Tartu: [Eesti Semiootika Selts, Tartu Ülikooli Kirjastus], 2007. 331 lk.

Eesti semiootikute annuaarium „Acta Semiotica Estica” on jõudnud neljanda regulaarse, teist aastat eelretsenseeritava numbrini. Seekordne kogumik sisaldab eneses lugejasõbralikku tasakaalu: teoreetiliste tekstide kõrval on praktilised analüüsid, katsed anda mõnele teoreetilisele kontseptsile uurimuses rakendus või mõtestada konkreetne objekt ümber abstraktse konstrukti või teadusliku metafoorina. Mitmed artiklid pärinevad eesti semiootikute jaoks 2006. aasta keskseimaks sündmuseks olnud konverentsilt „Semiootika piirid”. Seetõttu on piiri, kokkupuute ja segunemise probleemid ka kogumikku läbivateks lõimedeks: piiride küsimus semiosfääri kontseptsioonis, nende ületamine ja hägustumine kunstis, piirid kultuuris ja looduses, kultuuri ja looduse vahel, nende ületamine keeles, teadmuses või maailmatunnetuses.

Kogumiku avab artikkel „Semiosfääri piir”, milles Linnar Priimägi võrdleb Juri Lotmani semiosfääri kontseptsiooni aluseks olnud kollektiivse mälu olemust Sigmund Freudi ja Carl Gustav Jungi kollektiivse alateadvuse hüpoteesiga ning erinevate mälukontseptsioonidega psühholoogias. Autor leiab, et Lotmani semiosfäärilise mõtlemise loogika valguses ei ole kultuurimälu tema teoorias psühholoogiline, vaid filosoofiline mõiste. Samuti otsib autor semiosfääri mudeli mõttelisi algeid lisaks Vladimir Vernadski biosfääri teooriale ka Georg Cantori transfiinitse arvu mudelist, Benoit Mandelbroti fraktalite geomeetriast ja mujalt, nentides, et mõiste on „piiritlematu” ja võib olla nii osa kui ka terviku mudeliks.

Ent kui Priimäe käsitluses on semiosfäär filosoofem, siis Indrek Ibrus

asetab selle võimu problemaatikasse. Ibruse arvates sisaldab Lotmani semiosfääri mudeli *tuuma-perifeeria* dünaamika viiteid võimule: tuuma korrastav ja normeeriv roll eeldab, et tal on selleks ka võim. Järelikult kätkeb semiosfääri sisemine ebaühtlus ka võimu ebaühtlust. Samas osutab autor tõsi- asjale, et *tuuma-perifeeria* eristamisel põhinev võimumudel on premodernistlik ning selle rakendamist soodustaks „dialoogilise kontrolli” kontseptsiooni kaasamine.

Võimu temaatikaga seostub ka 2005. aastal ilmunud Teun Adrianus van Dijki raamat „Ideoloogia. Multidistsiplinaarne käsitus”, mida neljast erinevast vaatepunktist analüüsivad Andreas Ventsel, Liina Kanger, Silver Rattasepp ja Silvi Salupere. Ventsel suhestab van Dijki käsitlust ideoloogia mõiste kasutusväljaga ning visandab selle põhiteljed. Kanger uurib ideoloogia ja õiguse vahelisi suhteid ning võimalust vaadelda õigust ennast ideoloogiana. Rattasepp kirjutab, et ehkki van Dijk rõhutab oma ideoloogiakäsitluse kognitiivteaduslikku baasi, sisaldab tema lähenemine mitmeid puudusi ja valesi mõistmisi. Salupere kaardistab artikli viimases osas semiootika mõiste kasutust „Ideoloogias”, küsides, kuidas autor mõistab semiootikat.

Ester Vösu annab artiklis „Kultuur kui draama I” ülevaate ühiskonna ja draama võrdluse geneesist lääne kultuuri- ja teadustraditsioonis, kõrvutades draama mõiste sisu teatriestetikas ja sotsiaalkultuurilistes teooriates. Ta peatub esmalt draama kui kultuuriteoreetilise metafoori ja sellel põhinevate mudelite ajalool, kasutusviisidel ning probleemidel, mis võivad tekkida, kui ei tunta mõiste tausta teatrimaastikul ja kultuuris. Lisaks määratleb autor draama mõistet narratiivi, stsenaariumi ja kultuuristseeni mõisteväljade kaudu.

Teatri teemadel jätkab Katre Väli, kes oma artiklis vaatleb luule, luuletaja ja näitleja suhet luulelavastuses. Väli käsitleb oma artiklis eelkõige Rakvere teatri etendust „Johannese passioon”, küsides, kas luule näitlejapoolse esituse määrab ära luuletekstide sisu või, mõjutatuna luuletajast tekkinud stereotüüpidest, püütakse kehastada luuletuste autoreid.

Berk Vaher kirjutab Abdul Mati Klarweini pildi- ja tekstialbumi „Milk N' Honey” näitel identiteedimängudest eksotitsismis. Artikkel annab ülevaate konfliktse identiteediga Klarweini kultuurikokkupuudetest ja elukeskkondadest, mis on mõjutanud tema loomingu. „Milk N' Honey” on Vaheri käsitles omamoodi kultuuriline plahvatus, mis on ühtaegu paljudest kultuuri- ja kunstimõjudest üles ehitatud hübriid autori hübriidse mina genees, oma identiteedi ümberkujundamine teise kaudu.

Tiit Remm lahkab ajalisuse probleemi ruumis koha kaudu. Paigutades koha mõiste teiste ruumikontseptsioonide hulka, nendib autor, et kui ruumiline tekst sisaldab endas nii füüsilist ruumi kui ka kultuurimälu, siis koht on määratletav just viimase kaudu: ehitades küll füüsilisele ruumile, tekib selle terviklikkus semiootilise reaalsuse tasandil.

Aja ja ruumi problemaatika kaudu käsitleb Emil Tode romaani „Piiririik” Maris Saar. Artikli autor leiab, et mälu keskse jutustusena ei ole „Piiririigi” puhul tegemist mitte ajalistest, vaid ruumilistest seostest hargneva looga. Seetõttu nimetab Maris Saar teost „ruumilise ajaga” romaaniks, maailmaks, mille korrastamisel ruumilised seosed on kindlamad kui ajalised.

Eva Lepik käsitleb Karl Ristikivi romaani „Põlev lipp” leitmotiivilist ülesehitust Boriss Gasparovi mõttelise induktsiooni meetodi abil. Autor otsib romaanis leiduvate ja peituvate leitmotii-

vide seoseid romaanivälise temaatikaga (Vana Testamendi projektsioonid jt piibllallusioonid, mütoloogilised motiivid jms), uurib nende rolli vaatlusaluses romaanis ja leiab jälgi teistes Ristikivi ajaloolise tsükli romaanides.

Timo Maran püüab loodusteksti kui ökosemiootika objekti kaudu sünteesida valdkonna kaht suundumust: looduses esinevaid semiootilisi protsesse uurivat bioloogilist ökosemiootikat ning kultuuri ja looduse suhteid uurivat kultuurilist ökosemiootikat. Autor nendib, et semiootika võimaldab vaadelda loodust ennast tekstuaalse nähtusena ning looduskirjandust looduse „lõputute lugude kaose” korrastamisena.

Kadri Tüür kirjutab looduskirjanduse määratlemisega seotud probleemidest ning küsib, miks on looduskirjanduse staatus kirjandusmaastikul seni olnud ebamäärane. Vastuste leidmiseks pöördub autor erinevate semiootikute žanriteooriate ja eesti kirjandusloo poole. Tulemuseks on eesti looduskirjanduse žanri kui dünaamilise kultuurinähtuse kirjeldus.

Anti Saare päeviku vormis kirjutatud kirjatöö mängib looduskirjanduse žanriga ja määratleb selles ökoloogilise looduskirjutuse. Sellise kirjutuse eeskujuks oleks Picasso deviis: mitte loodust matkida, vaid toimida loodusena (*Ne pas imiter la nature – agir comme elle*). See ei vormi sõnadeks väliseid ressursse, ei otsi kooskõla looduse ja sõna vahel, vaid kulutab üksnes end kirjasõnale andnud kirjutaja keha.

Rahvameditsiini kaudu käsitleb looduse ja kultuuri suhteid Renata Sõukand. Püstitades pealkirjas küsimuse „Mis teeb taimest ravimtaime?”, uurib Sõukand põhjusi, miks osa taimi on valitud ravimtaimedeks. Eesti rahvameditsiinis domineerinud valikuprintsiipide väljaselgitamisel rakendab ta klassikalise eristuse – maagiline *vs.* ratsionaalne kasutus – asemel Charles S. Peirce'i loodud märkide kolmikjaotust,

uurides, milline on suhe taime, selle kasvukoha ja haiguse vahel.

Inimese ja looduse suhet käsitleb kogumiku traditsiooniline tõlkeartikkel. Seekord jõuab Silver Rattaseppa vahendusel lugejani sotsiaalanthropoloog Tim Ingoldi „Kultuur, loodus, keskkond. Sammud eluökoloogia poole” (peatükk raamatust „The Perception of the Environment: Essays in Livelihood, Dwelling and Skill”, London–New York: Routledge, 2000). Eluökoloogiani jõudmise esimese sammuna peab Ingold vajalikuks asendada vananenud kultuuri ja looduse vastandamine organismi ja keskkonna vahelise dünaamilise koostoimega, „organism-oma-keskkonnas-tervikuga” (lk 237).

Kogumiku artiklitest ilmneb, et ka semiootika ise on piiride ja vaatepunktide tõmbetuules: ehkki lahutab ja piiritleb nähtusi, otsib ta samas nende sünteesi, ehkki vaatab uuritavat teoreetilise või isegi filosoofilise huviga, tahab ja võib seda ka praktilises eritelus lahti võtta ja kokku panna. „Acta Semiotica Estica” neljas number pakub ristlõiget neist suundumusist, üht teisele eelistamata, teravalt esile toomata või ebaõiglaselt tagaplaanile jätmata.

KATRE PÄRN

EESTIMAA PÄIKESEVALGUSES

Pál Hunfalvy. Reis Läänemere provintside. Ungari keelest tõlkinud Piret Toomet. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2007. 311 lk.

Ungari keeleteadlane ja etnograaf Pál Hunfalvy (1810–1891) kirjutab oma 1871. aastal ungari keeles ilmunud reisikirja eessõnas soovist tutvuda sugulasrahvastega, rõhutades just isiklikku kogemust: „Eks saa ju ka eemalt nii mõnegi asja kohta teadmisi hankida, aga nii jäävad need teadmised – olgu nad siis kui suured tahes – ometi ebamääraseks, otsekui värvid lambivalguses. Seevastu sarnaneb põgusaimgi isiklik kogemus päikesevalgusele, mis värvid selgesti esile toob” (lk 9). Hunfalvy reisib Eestimaa postitöllaga, mille eeliseid moodsa aja liiklemisvahendite ees on esile tõstnud Herbert Salu raamatus „Posthobusel Jõhvist Rooma”.¹ Transpordivahend mõjutab oluliselt kujunevat pilti: see kas soodustab

või takistab sotsiaalset kokkupuutumist maaga, määratledes suuresti selle, kas paikadele heidetakse vaid turistlik kiirpilk või kujuneb reisist mitmekülgseid elamusi pakkuv retk.

P. Hunfalvy reisikiri² jaguneb üheistkümneks peatükiks, mis algavad sisukokkuvõttega. Kroonikaliku ülesehitusega reisikiri järgib otseselt kirjutaja reisiteekonda: ta alustab Danzigi ja Riiaga, peatub põgusalt Tallinnas, kust liigub edasi Tartusse laulupeole, järgnevad Viljandi ja taas (nüüd juba põhjalikumalt vaadeldud) Tallinn ning Peterburi. Iga linna puhul on antud ülevaade ajaloolistest sündmustest, rahvarvust, tähtsamatest ehitistest ja paikadest, ka linna eluolust jms. Kirjutaja tunnetab ajaloo subjektiivsust, kirjutades nt Läänemere-äärsetes maades toimunud, eristab ta ajalugu härrade ja rahva seisukohast (lk 52). Sõltuvalt vaatepunktist on esil kas nn suur aja-

¹ H. Salu, Posthobustel Jõhvist Rooma. Esseid kirjandusest. Lund, 1974, lk 6.

² Möistest pikemalt vt A. Kõvamees, Reisikirjandusest ja imagoloogiast. – Keel ja Kirjandus 2006, nr 8, lk 656–668.

lugu aastaarvude ja valitsejate vallutustega või rahva eluolu ja argipäeva-toimetused. Hunfalvy toetub ka mitmele kirjalikule allikale (nt Läti Henriku kroonika, August Wilhelm Hupeli „Topograafilisi teateid Liivi- ja Eestimaa” jm), seejuures on kasutatud allikad korralike viidetena ka reisikirjas ära märgitud. Nii saab ühtaegu ka pildi kirjutaja laialdasest lugemusest, samas saab neist viidetest ka põgusa ülevaate Eestit (jt Läänemere provintse) puudutavatest selleks ajaks ilmunud materjalidest. Lisaks leiavad käsitlemist ka päevapoliitilised küsimused, pikemalt nt Carl Schirreni „Liivimaa vastus härra Juri Samarinile” („Livländische Antwort an Herrn Juri Samarin”), mis ilmus samal, 1869. aastal, kui Hunfalvy Eestit külastas.

Nagu tolle ajajärgu reisikirjades talvaline, on esiplaanil vaadeldav objekt (s.t antud reisikirja puhul Eesti), mitte niivõrd tunnetav ja kirjutav subjekt (s.t Hunfalvy). Lugeja saab rohkem teada külastatavatest maadest, mitte niipalju kirjutaja mõtetest ja tunnetest. Ehkki kirjutaja isik ei tõuse niipalju esile – see ei ole kirjutaja iseenda avastamise reis –, on autori suhtumine siiski täiesti olemas, ladusalt kirjutatud (ja tõlgitud) tekstis leiab nii mõnegi mitmetasandilise kujundi, mille kaudu tema hinnang ja maailmavaade esile tuleb, nt: „Pealegi, kui Peterburi on Schirreni arvates aken, mille Peeter Suur rajas enesele selleks, et Euroopasse vaadata, las heidan siis mina selle kaudu pilgu Vene tsaaririiki. Minu sissevaatamine teeb igal juhul vähem kahju kui Peeter Suure väljavaatamine” (lk 271–272).

Reisikirja põhitähelepanu kesken-dub Eestile ja eestlastele, eelnevalt märgitud aspektide kõrval leiavad pikemat käsitlemist ka näiteks usuga seotud küsimused: usuvahetusliikumine, luterluse mõju kirjasõna arengule, kusjuures siingi läheb kirjutaja tagasi

ajalukku, vaadates kaasaja sündmusi minevikus toimunu taustal. Eestlaste muinasaja ülevaatesse põimib ta oskuslikult lisaks ajaloolistele allikatele ka katkeid müütidest ja muistenditest, näiteks Kalevipojaga seonduvast pärimusest.

Erilise tähelepanu osaliseks saab esimene laulupidu, mis pälvib kirjutajalt kiitvaid hinnanguid. Reportaažlikult on antud ülevaade toimunust, laululehtedest, kaunistustest, kooridest kuni ilmastikuoludeni välja. Hunfalvy näeb laulupeo toimumise paika Tartu Toomemäge tähendusliku kohana, kus on koos nii eestlaste minevik, olevik kui ka tulevik: „Ka peopaik manab esile nii minevikku kui olevikku. Vallutusajast pärinevad suursugused varemed meenutavad vallutatud rahva ohvreid ja orjust ning vallutajaid, kes tulid mõõgaga ristiuku tooma. Nende varemete all ja ümber laulab hardas rõõmus rahvahulk. See ei ole vaevatud ja kättemaksu hauduv, vaid oleviku tänuga vastu võtnud ja tulevikku oma tublidusega kindlustav rahvas” (lk 113).

Kirjutaja huvialadest lähtuvalt on loomulik, et erilise tähelepanu all on eesti- (ja ka soome) keel ja selle seotus ungari keelega. Peatükk „Ungari keel ja sugulaskeeled” on üks neist, kus tuleb kõige ilmekamalt esile Hunfalvy üks tagamõtteid: tema üks eesmärgid on tõestada teesi ungari ja eesti keele sugulusest. Ungari keelt ja selle sugulaskeeli käsitlevas peatükis leiab tollaste teadmiste tasemel põhjaliku ja mitmete võrdlevate tabelitega varustatud käsitlust.

Keeleküsimuste kõrval leiab käsitlemist ka eesti kirjandus. Hunfalvy annab tollastes tingimustes igati korraliku ja mitmekülgse ülevaate, õigupoolest võib isegi öelda, et ta kirjutab valmis väikese eesti kirjandusloo. Ta märgib ära katekismuse ja Piibli tõlke (puudutades ka kahe kirjakeele küsimust), Hupeli, Rosenpläneri, Luce, Masingu

jt panuse eesti kirjasõna arengusse; Faehlmanni muistendid (tekstinäitena on esitatud „Koit ja Hämarik”) ja „Kalevipoja”, mille kallal jätkas tööd Kreutzwald, kelle töödest leiab märkimist ka „Eesti rahva ennemuistsed jutud”; pikemalt on käsitletud Koidula loomingut, eriti „Ojamöldrit”, esitades tekstinäitena sellest ka katkendi.

Kontaktid eestlastega ei jää üksnes raamatute tasandile, Hunfalvy kohtub oma reisil ka kohaliku rahvaga: huvitav episood Viljandimaal külastatud majapidamisest, kus üksikasjalikult tutvustatakse eesti talu, erilise tähelepanu pälviv rehielamu (alates lk 183). Nn tavaliste inimeste kõrval, kelle vastu ungarlane suurt huvi tunneb, sest tema reisi üks eesmärke on ju siinset rahvast igakülgselt tundma õppida, on ta kokku puutunud ka mitmete tolleaegsete tuntud eesti kultuuritegelastega, nagu Jakob Hurt, Johann Voldemar Jannsen, Lydia Koidula jt. Eesti lugejale võiks huvi pakkuda see, kuidas on ungarlane näinud Eesti kultuuriloos olulise tähendusega tegelasi, kuidas mõtestanud nende rolli ja tähtsust kaasajal.

Üldiselt saadavad kohaliku rahva kirjeldusi mitmed eestlaste endapiltil kinnistunud komponendid, nagu lauluarmastus, töökus, tõsidus ja hariduselembus. Viimase aspekti kohta leiab reisikirjast üsnagi markantse näite, kus Piritä kloostri varemetes elav naine näitab enesestmõistetavusega Hunfalvyle oma raamatuid (lk 217). Eestlaste kirjeldustes on kõikjal tunda kirjutaja poolehoidvat ja positiivset tooni. Üks vähesed negatiivsed jooni on ajakirjandusest loetu põhjal tekkinud ettekujutus Eestis valitsevast viletsusest, mida ta kardab eest leida (lk 95), ja ta vaatab ümbritsevat tõlgendades nähtut selle kaudu. Loodud ettekujutus ei vasta aga kirjutaja rõõmuks tegelikkusele. N-ö vahendatud kuvandeid [ungarlane edastab teisest

rahvusest isiku(te) arusaamu eestlastest] leiab reisikirjast veelgi: Hunfalvy on kirjutanud sellest, mida arvavad sakslased eestlastest (lk 117), ent seegi negatiivse alatooniga pilt ei leia kirjutaja jaoks kinnitust. Ta tuleb Eesti- maale positiivse kuvandiga ja vähesedki teisesuunalised arusaamad reisikirjas kummutatakse. Eestlastest kujuneb pilt kui töökast, tublist ja edasipüüdlisest rahvast, kellest ungarlastel igati eeskuju võtta sobib.

Kokkuvõtvalt võib öelda, et Hunfalvy reisikiri on eelkõige reisikiri Eestist: saab ettekujutuse maa ajaloost, kultuurist, rahvast, sealjuures on tuginevad mitmesugustele kirjalikele allikatele, aga ka isiklikele kogemustele ja tähelepanekutele, mis ei lase reisikirjal muutuda kuivaks referaadiks; teiseks saab pildi kirjutajast, tema olemusest, tõekspidamistest ja taotlustest. Suunitus eeskätt ungari lugejaskonnale on sõnastatud juba teose eessõnas: „Eks ole ju hõlpsam matkida vägevate här randlikkust kui võtta vaevaks õppida, mismoodi need rahvad suureks on saanud. Vahel on kasulik eeskujuks võtta meist hoopis vähemad ning vaesemad, õppida neilt usinat tegutsemist ning arukat kohanemist valitsevate oludega” (lk 8). Siin on kirjutaja vihjanud Ungari suundumusele, mis ei näinud hea pilguga sugulust väikeste rahvastega. Ja lõpuks on see reisikiri ka reis oma maa minevikku ja kultuurilukku tänapäeva eestlasest lugejale, nähtud teisest keskkonnast tulnud hõimuvenna veidi eemalt uuriva pilguga. See pilt on ehk kohati liigagi päikeselistes värvides, ent sõltuvalt lugejast leiab sellest endale huvipakkuvat nii ajalooliste jutustuste austaja kui ka kultuurilist dokumenti hindav lugeja.

ANNELI KÕVAMEES

UNGARI FENNOUGRISTI RAAMAT EESTI KEELES: KONTEKST JA PROBLEEMISTIK

Pál Hunfalvy. Reis Läänemere provintsides. Ungari keelest tõlkinud Piret Toomet. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2007. 311 lk.

Eesti lugeja saab XIX sajandil elanud ungari polühistori, ungari ajaloolis-võrdleva keeleteaduse ja etnoloogia rajaja Pál Hunfalvy (1810–1891) Eestit puudutava, isegi juba Ungaris harulduseks muutunud teose esimese osa emakeelsena kätte võtta 136 aastat pärast selle esmailmumist. Kahtlemata on see teose tõlkija, Tartu Ülikooli keeleteaduse eesti keele õpetaja, Ungaris eesti keele lektorina tegutsenud Piret Toometi teene. Sedalaadi töö on ühelt poolt väga tänuväärne, kuid teisalt seab XIX sajandil koostatud, sisu poolest osaliselt aegunud populaarteadusliku raamatu eesti keelde ümberpanek hulgaliselt lõkse, millesse on väga kerge langeda.

Käsitleme vaadeldava raamatu rolli Ungari kultuuri- ja teaduselus ning võtame kokku teose tõlkimise probleemid, nimelt, kuidas oleks saanud lõkse vältida. Meie eesmärgiks pole luubiga trüki- ega tõlkevigade otsida. Sellepärast ei hakkagi me mainima igat kirjakohta, mida oleks võinud muuta või pidanud muutma või kus oleks tulnud algteksti hoopis teistmoodi tõlgendada. Meie lähenemisviis on pigem põhimõtteline: mismoodi tuleks suhtuda vanemasse välismaa kirjasõnasse ja kuidas seda eestindada filoloogiliselt korrektselt.

Sellest, missugust rolli on see raamat etendanud Baltikumi ja Eesti kultuuri- loos ning tsaariaegse Eestimaa ja Liivimaa kubermangude dokumenteerimise ajaloos, on juba kirjutatud¹ ja loodeta-

vasti kirjutatakse veelgi. P. Hunfalvy raamat pakub tänapäevalgi Eestis suurt huvi: tegemist on ju Eesti rahvusliku ärkamisajaga ja eestlastele koolipingist alates tuntud isikutega.

P. Hunfalvy teosel pidi tollases Ungaris olema aga hoopis teistsugune roll: tõestada ungari keele soome-ugri päritolu. Nimelt oli autor ugri armee väejuhiks Ungari kultuurielu kaheks jaganud nn ugri–turgi sõjas. Kõige huvitavam on asjaolu, et teos „Reis Läänemere provintsides” ise on Ungaris juba ammu unustusse vajunud. Raamatule viidatakse aeg-ajalt küll fennougristika ringkondades, aga seda tunnevad vaid vähesed teadlased. Toonast ugri–turgi sõda peetakse juba ammugi lõpetatuks, vähemalt teaduselus. Kes aga vähegi tunneb tänapäeva Ungari vaimuelu, sellele pole saladus, et väga palju ungarlasi usub praegugi, et ungari keel ei ole soome-ugri päritolu ning et soome-ugri suguluse ideed levitatakse võõraste *resp.* ungarlaste vaenlaste (austerlaste, sakslaste, juutide, venelaste ja kommunistide) vandenõuna. Asi on naljast kaugel. Need, kes on käinud teatavat liiki ungari rahvuslaste koosolekutel või raamatumüügikohtades, teavad, et antisoom-ugri või hoopiski mitte *expressis verbis* soomeugrivastaseid, vaid lihtsalt ungari keele ja rahva teistsugust päritolu otsivaid väljaandeid on saadaval uskumatul arvul. Tänapäeval on seda sorti soomeugrivastane suundumus tihti läbi põimunud ka teiste teooriate, suundade või hoopis uskumustega, mille hulgast leiame näiteks vanaungari ruunikirjaga seotud libauurimusi, vabamüürlaste vandenõuteooriate ja juutide oletatavate rituaalmõrvade paljastamist või hoopis vasakliberaalsete valitsuste (ehk kapitalistide) kriitikat. Niiviisi võib tunda, et XIX sajandi kuulus ugri–turgi

¹ H. Lindeberg, Eesti-ungari varasemaid kultuurisuhteid. – Keel ja Kirjandus 1968, nr 5, lk 286–287; P. Erelt, Ungarlase imetabane reis Eestisse. – Eesti Ekspress 9. VIII 2007.

sõda peeti ilmaaegu, P. Hunfalvy avaldas oma teosed ilmaasjata ja et seda sõda nagu polekski võitnud fennougristid ja kaotanud fennougristika vastane Ármin Vámbéry (1832–1913) ning et tulutult on meie kaasaja keelemehed (nt János Puszta ja Károly Rédei) oma monograafiates teaduslikke argumente esitanud antisoom-ugri autorite ja nende teoste vastu – ungarlaste massid pole õppinud oma keelesugulasi paremini tundma ega hakanud rohkem armastama. Muidugi on oma osa siin ka faktil, et ungarlased seisavad sugulaste hulgas geograafiliselt, keeleliselt ja kultuurilooliselt isoleerituna, ning tõsiasi, et ungari keelt ja kultuuri on väga oluliselt ja mitmekülgsest mõjutanud turgi kultuuriala.

P. Hunfalvy päritolu on vandenõuteooriate pooldajatele selgeks tõestuseks, sest asja populistlikult käsitledes polnudki ta ungarlane, vaid hoopis sakslane. Kuid tegelikult oli ta rahvuslikult meelestatud Ungari sakslane, kes pidas ennast ungarlaseks. Aastal 1856 asutas P. Hunfalvy esimese ungari keeleteadusliku ajakirja Magyar Nyelvészeti (Ungari Keeleteadus) ning toimetas 1862. aastast tänaseni ilmutatavat soliidset keeleteaduslikku ajakirja Nyelvtudományi Közlemények (Keeleteaduslikud Toimetised). Ta andis välja Antal Reguly (1819–1858) mansi materjalid ning avaldas töid teiste uurali (nt handi, soome) ning ka mitteuurali keelte kohta, aga ka eesti kirjandusest. Ungari etnograafiat käsitleb ta suur teos „Magyarország ethnographiája” (1876), mis aasta pärast avaldati ka saksa keeles („Ethnographie von Ungarn”). Olulisi kirjatöid publitseeris teadlane Transilvaania ungarlastest ja ka rumeenlastest. Tema Soome haritlastega peetud sisukas kirjavahetus ilmus alles kakskümmend aastat tagasi.²

² Pál Hunfalvy ja suomalaiset. Kirjeitä vuosilta 1853–1891. Toim V. Tervonen.

Oma 1869. aastal toimunud Läänemere-reisi kirjelduse avaldas P. Hunfalvy ungari keeles kahes köites 1871. aastal. 1880. aastal ilmus teose teine trükk, mis leidubki Tartu Ülikooli raamatukogus. Teose esimene, nüüd ka eesti keelde tõlgitud köide sisaldab eessõna ja 11 peatükki, mis kirjeldavad P. Hunfalvy teekonnal tehtud peatusi kronoloogiliselt ja nende vahele on pikitud kohaliku rahva elu ja kultuuri kirjeldusi nii sünkroonilisest kui ka diakroonilisest seisukohast. See, et „I köite pühendas autor terviklikult Eestile”,³ on pehmelt öeldes liialdus, aga tõsi küll, suur osa sellest räägib just eestlastest.

Eestikeelne tõlge lõpeb raamatu toimetaja Ülo Tedre pooleleheküljelise kommentaariga, milles ta väidab, et „parandatud ei ole autori kõrvutustel esinevaid eksimusi eesti (ja soome ning ungari) keele alal” (lk 311). Just siin peitubki ehk selle väljaande põhiviga. Meie meelest oleks tulnud siiski avaldada kas täielik tekstikriitiline väljaanne koos rohkete kommentaaridega või hoopis kärbete ja parandustega rahvaväljaanne. Sest käesolev üllitis paistab oma väljanägemise poolest ning piisavate kommentaaride puudumise tõttu olevat rahvaväljaanne, mis aga konkreetsetes detailides mõjub tihti desinformeerivalt. Teda ei saa pidada ka originaaltruuks tõlkeks, sest näiteks, nagu sealsamas väidab ka toimetaja, „mitte-ungari nimedes on taandatud ungaripärane kirjaviis”. Väljaandes oleks isikunimesid tulnud rohkem kommenteerida ning varustada raamat nimeregistriga. XIX sajandi hüpoteesid vajaksid tõsiselt seletamist, vastasel juhul ei saa tänapäeva lugeja asjast aru või omandab ammu aegunud teadmisi, nt selliseid, et „liivi keel on eesti keele kõige lõunapoolsem haru” (lk 53); „Eks saa ju eesti

Suomalais-Ugrilaisen Seuran toimituksia 197. Helsinki, 1987.

³ H. Lindeberg, Eesti-ungari varasemaid kultuurisuhteid, lk 286.

keelt ennast koos kõigi oma variantidega käsitleda ühe soome keele murdena ..." (lk 163). Kogu X peatükk „Ungari keel ja sugulaskeeled” (lk 238–270) vajab tõsisest kommenteerimisest, sealhulgas näiteks väide „kuna aga hunnid ei olnud türklased, siis on tõenäoline, et nad olid ugrilased” (lk 265). Siin pole aga muidugi juttu türklastest, vaid hoopis kunagistest muinasturgi hõimudest ja nende keel(t)est. Ungari keeles aetakse need terminid kahjuks sassi: P. Hunfalvy ise kasutab sellesama keelkonna nimetusena samal leheküljel kord sõna *türk* 'turgi', kord sõna *török* 'türki; turgi' ning asjaomases lauses segadust tekitavat etnonüümi *török*.⁴ Polüsemne sõna on vaja tõlkida nii, et vahendataks autori mõtet. Toonaste etimoloogiate (lk 231, 242 jj) õigsust oleks tulnud kas kinnitada, eitada või hoopiski täiendada, näiteks Soontagana linnuse nimetus ei tähenda *pori-tagust*, vaid *sootagust* (lk 228) jne.

Vana ungari kirjaviisi allesjätmine tõlkes pole otstarbekas, näiteks vana *nyolczvan* (lk 251) asemel soovitaksime *nyolcvan* jne. Palju problemaatilisem on, et trükitehniliselt pole ladinakeelseid tähendusi ungari sõnavormidest eristatud. Nõnda võib eesti lugeja arvata, et ladinakeelse tähenduse puhul on tegemist ungari sõnaga. Ka on jäetud eesti keelde tõlkimata ungari lugejale määratud ungarikeelsed seletused, mida eesti lugeja võib pidada ja loogiliselt peabki ungari keele näideteks (lk 246). Tõlkes puudub diakriitilisi märke, nt *ar* (originaalis on õige *ár*).⁵

Soovitav oleks kohanime *Virtsjärvi* (lk 37, 177) puhul kommentaaris lisada tänapäevane *Vörtsjärvi*, kuigi mujal esinebki *Virts- või Vörtsjärvi* (lk 102, 181 jt). Lähestikku on segamini esitatud lä-

ti- ja saksapäraseid kohanimekujude: *Ronneburg*, *Kuldiga*, *Dünaborg* (lk 44); *Dünaborg*, *Rossitteni*, *Lutzeni* (lt *Ludza*) ja *Marienhauseini alad* (lk 49). Läti vasteid vajatakse *Ronneburg*, *Dünaborg* jt. Vene, poola ja läti nimede puhul pidanuks sõltuvalt sellest, kas on tegu rahva- või teadusväljaandega, kasutama ainult asjaomaste keelte tänapäevaseid vorme või siis originaaltruu väljaande puhul originaali kõrval viitama praegustele nimekujudele.

Linnanime *Bratislava* (lk 65) kasutamine tundub igatahes anakronistlik: tänapäeva Slovakkia pealinn (P. Hunfalvy ajal Ungari Kuningriigi üks olulisemaid linnu, mis sai Türgi okupatsiooni ajal allesjäänud riigiosa pealinnaks) omandas uue slovakeelse nime alles Esimese maailmasõja järel. Ungari keeli on linna nimi *Pozsony*, saksa keeli aga *Pressburg* ka tänapäeval. Slovakiid kasutasid varem saksa keelest laenatud kohanimevormi *Prešporok* ~ *Prešpurk*. Isegi kui tõlkija mõtleb, et tänapäeva nimetust kasutada on õigem, tulnuks ära märkida, et *Bratislava* on neologism. Tõlge „oma suuruse poolest kahvatub Budapest Peterburi kõrval” (lk 277) ei ole kindlasti adekvaatne, sest tänapäeva Budapest sündis alles teose esmailumise järel (too trükk oligi eestikeelse tõlke aluseks), aastal 1873, kui linnad Pest, Buda ja Óbuda ühendati. Isegi aastal 1880 ilmunud ungari originaali teises trükis figureerib tekstis ikka veel vana kuju *Buda-Pest*⁶ (kuigi selleks ajaks olid asjaomased linnad juba ühendatud Budapestiks).

Paldiski saksakeelses nimetuses *Baltisch-Port* on *s*-täht jäänud märkimata, kuid juurde on lisatud *e*: *Baltiche Port* (lk 37). Ungari originaalis on *Baltisch-port*.⁷ Teose saksakeelses tõlkes ja ka Balti ajaloolises kohanimeleksikonis on aga see kohanime kokkukirjutatult *Baltischport*.⁸

⁴ Utazás a Balt-tenger vidékein. Írta Hunfalvy Pál. Első kötet. Pest: Ráth Mór, 1871; Utazás a Balt-tenger vidékein. Írta Hunfalvy Pál. Első kötet. Új kiadás. Budapest: Ráth Mór, 1880, lk 364.

⁵ Utazás a Balt-tenger vidékein, lk 338.

⁶ Utazás a Balt-tenger vidékein, lk 381.

⁷ Utazás a Balt-tenger vidékein, lk 35.

⁸ P. Hunfalvy, Reise in den Ostsee-

Küsimuseks jääb, miks peaks eesti lugejale vahendama Visla lahe (sks *Frisches Haff* ~ ld *Aistmarès*, *Vyslos jlanka* ~ sm *Veikselinhaffi* ~ vn *Буллинский залив*) tänapäeva venekeelse nimetuse *Калининградский залив* saksa kirjaviisis kujul *Kaliningradski Zaliw* (lk 23), eriti kui eesti nimi jääb üldse mainimata. Seda enam, et nõukogu-de neologism *Калининградский залив* ei tähista tervet Visla lahte, vaid ainult selle Kaliningradi-poolset osa. Selle kõrval on pisi, et poolakeelses nime-tuses on diakriitiline märk ära jäänud, õige on *Zalew Wiślany*.

Kui kohanimede kasutamisega seos on mõnesugune subjektiivsus lubatav, siis järgmistel juhtudel on tegemist juba selgete vigadega. Näiteks leiame sellise saksa väljendi nagu *ledigen Kerl* (lk 54), mis on ilmselge akusatiiv. Juttu on sellest, kuidas talupoegi osteti ja müüdi. P. Hunfalvy tsiteerib siin August Wilhelm Hupelit. Hunfalvy seletab seda akusatiivis olevat sõna-paari ungari keeles samuti akusatiiviga („*nőtelen legényt = ledigen Kerl*”),⁹ eesti tõlkes leiame aga nominatiivi „*vallaline noormees*”. Ka ladina keele puhul on eestikeelses väljaandes vigu: Ungari ajaloos tähtsat rolli mängiva seaduse-kogu *Tripartitum*’i nimest puudub *t* (*tripartium*, lk 30).

Tekib küsimus, kas ei peaks P. Hunfalvy öeldud või väidetavalt kuulnud grammatiliselt vigaste keelenditele li-sama parandatud kuju või kommentaari, nt: *Jaani tul* või *Jaaniste tul*, õige *jaani-tuli* ehk *jaaniste tuli* (lk 172); *kaev sam-mas*, õige *kaevusammas*; *kaev küna*, õige *kaevuküna*; *küüs kümmend üks pool*,

õige *kuuskümmend üks pool* (lk 185); *en söidata*, pigem *ei söideta* või *ei söida* (lk 189); *kaks laps on mul*, õige *kaks last on mul* (lk 216); *meie õpetame lapsi luge-da*, õige *meie õpetame lapsi lugema* (lk 217); soome *hiire hiiri* asemel (lk 246).

Tänapäeva lugeja jaoks on võrdleva-tes sõnaloendites ilma sidekriipsuta tü-ved häirivad või isegi arusaamatud: *kuul* (*kuulma*), *pelj* (*pelgama*, *peljata*) (lk 184); *elat* (verbist *elata*; lk 245 jj), *uud* (seletuseks võiks lisada *uus*, *uue*, *uude* ehk *uuesse*), *viid* (*viis*, *viie*, *viide* ehk *viiesse*) (lk 246), *käd* (*käsi*, *käe*, *kätt*, vrd soome *käsi*, *käden*) (lk 247), *kool*, *kuul* (lk 248) jne. Ka ungari tüve-variantide lõppu tuleks asetada kriips, muidu eestlane arvab, et tegemist on sõnaga, mitte aga tüvega: *harm* asemel *harm-* (lk 248, 251) jne.

Kokkuvõtteks võime öelda, et Unga-ri suurmehe Pál Hunfalvy raamat „*Reis Läänemere provintsides*” on XIX sajandi teise poole ungarlastele kirju-tatud väärtuslik populaarteaduslik teos, pioneeritöö, kuid selle paljud väi-tes on tänapäevaks nii sisuliselt kui ka vormiliselt vananenud või olid ebatäp-sed isegi juba teose kirjutamise ajal. Selle huvipakkuva kirjatöö usaldus-väärseks vahendamiseks oleks tulnud kõigepealt kindlaks teha raamatu väljaandmise põhimõtted ja neid siis si-hipäraselt järgida, eriti silmas pidades, et teos sisaldab rohkesti keeleandmeid (seda enam, et raamatu autor ei valla-nud piisavalt hästi eesti keelt, mistõttu ta teinekord tsiteerib vigaseid keelen-deid). Käesolev väljaanne sisaldab ees-kätt väljaandmisprintsipide puudumise tõttu vigu, mida toimetamise käigus oleks saanud vältida.

provinzen Russlands. Frei aus dem Unga-rischen. Leipzig: Verlag von Duncker & Humblot, 1874, lk 21; H. Feldmann, H. von zur Mühlen, Baltisches histori-sches Ortslexikon. Teil I. Estland (ein-schliesslich Nordlivland). Köln–Wien: Böh-lau Verlag, 1985, lk 37–38.

⁹ Utazás a Balt-tenger vidékein, lk 61.

SZILÁRD TÓTH,
ENN ERNITS

VAATEID VADJALASTEST JA ISURITEST

Ergo-Hart Västriik. Vadjalaste ja isurite usundi kirjeldamine keskajast 20. sajandi esimese pooleni: alliktekstid, representatsioonid ja tõlgendused. Dissertationes folkloristicae Universitatis Tartuensis 9. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2007. 231 lk.

Ergo-Hart Västriik uurib oma doktori-töös vadjalaste ja isurite kirjeldusi alates keskajast kuni XX sajandi keskpaigani. Eeskätt on tähelepanu all vadjalaste ja isurite uskumuste ning rituaalidega seotu, ent põhimõtteliselt ka nende rahvaste kuvandi areng kõige laiemas mõttes. See tähendab, et Västriik analüüsib seda, kuidas on ettekujutused vadjalastest ning isuritest ajapikku kujunenud, kuidas need teaduslikud ja populaarsed kujutelmad on määratud erinevate ajastute mõtlemisstiilidest ning moodidest. Samas püüab autor tõlgendada ka eri aegade kirjelduste ning tegeliku elu võimalikke tõsiasjalisi seoseid (põhiliselt religiooniga seonduvat, aga riivamisi muudki, nt ühiskondlik-poliitilisi olusid, rõivastust).

Tuleb märkida, et Västriiku ettevõetud töö on küll geograafilise ning etnograafilise haarde poolest väga kontsentreeritud, ent töös kaetud ajaline dimensioon ning sisulise sügavuse püüdlused on julged ja printsiipsaalsed. Seda tööd kirjutades pole autor endale eriti armu andnud.

Esimene küsimusteriing, mille esile tõstaksin, seostub teooria ja metodoloogia põhjendatuse ning rakendamisega.

Töö teoreetilis-metodoloogilises sissejuhatuses (lk 14–16) ilmneb, et autor lähtub 1980. aastatel antropoloogias toimunud nn kirjandusliku pöörde ideestikust. Västriik rakendab kogumikust „Writing Culture” (1986) ning uue kultuuriajaloo esindajatelt pärinevaid

ideid oma allikate (ning allikaloojate) suhtes. Selles uurimistraditsioonis rõhutatakse uurija tegevust etnograafilise representatsiooni kujundamisel, võõraste kultuuride tõlkimise ja tõlgendamise problemaatikat ning „teise” kontseptsiooniga seotud küsimusi. Aga ka erilaadsete retooriliste võtete kasutamist etnograafilistes kirjeldustes, uurija autoriteedi kehtestamise viise, kultuurikirjeldaja positsiooni uurimisprotsessis, antropoloogi tegevuse mõjutust ajaloolisest, poliitilisest ja institutsionaalsest kontekstist, uurija konkreetset suhet uuritavaga, ajalooallikate tekstuaalset poolt, ajalookirjutust partikularismi ja universalismi problemaatika kontekstis.

Västriik vaatleb neid küsimusi oma töös kohati suurema, kohati väiksema järjekindlusega. Näib, et see on sõltunud allikainese laadist: õigeusu vaimulike XVI sajandi mitmekesised tekstid võimaldavad hargnevamat analüüsi, kuid näiteks luteri vaimulike napid kirjeldused XVII sajandil ei lase *writing culture* metodoloogiat täiel määral rakendada. Materjal hakkab autorile vastu või libiseb tal mõnevõrra eest.

Töö sissejuhatuses kasutab Västriik vahel minavormi, vahel justkui distantseerub kirjutatust („usundikirjeldusi vaatlen”, „töös vaadeldakse”, „töös on analüüsitud”). Selline hüplikkus on kummaline just valitud *writing culture* metodoloogia valguses, mis eeldab autori jõulist ning ühemõttelist tekstis kohalolemist. Samas esineb see probleem ainult sissejuhatuses, edaspidi „kaob autor tekstist” täielikult (mis on teatud mõttes ka mõistetav, sest töö põhiosad ei põhine Västriiku enda välitööde materjalidel, vaid vanematel allikatel ja uurimustel). Töö kaitsmisel ilmnes, et autori positsioonivahetamine on hoolikalt läbi kaalutud teadlik tege-

vus. Kõike lihtsalt ei ole võimalik või sobilik esitada intiimses minavormis.

Leidub veel üks üldine metodoloogiline arutluspunkt. Töös kasutab Västriku vadjat ja isuri usundi käsitlemisel sünkretistlikku mudelit. Ehkki selline lähenemine pole vale, võinuks kaaluda ka usundilise dialoogi või polüfoonia mudeli rakendamist. Isuri ja vadjat usundi käsitlemine dialoogi ja polüfoonia paradigmas oleks ka teatud mõttes rohkem kooskõlas *writing culture* metodoloogiaga. See, et kohalikud inimesed püüdsid usundisse sulandada erinevaid elemente (nagu Västriku korduvalt väidab), on suhteliselt staatiline arusaam. Narratiivsel või kohati ka poliitilisel, sakraalsel ning administratiivsel võimupositsioonil olivad (õigeusu ja luteriusu vaimulikud, etnograafiahuvilised literaadid ja teadlased) ei sünkretiseeri oma tegevuses (kirjeldamisel ning kohati ka praktilistes sammudes), vaid peavad võimudialoogi (suuremal või vähemal määral jõupositsioonilt). Üldiselt jääbki mulje, et Västriku tegeleb tegelikult dialoogi tõlgendamisega, ent harjumus kasutada sünkretismi mudelit pidurdab autorit mõnevõrra, vähemasti retoorilisel tasandil. Seevastu, sissejuhatuses (lk 11) osutab Västriku, et on teadlik dialoogi mudeli olulisusest *writing culture* uurimistraditsioonis, ent kahjuks ei ulatu see tähelepanek sissejuhatusest kaugemale.

Huvitaval kombel on vadjalaste ja isurite riietumistavad köitnud vaatlejaid kõigil perioodidel, mil neid rahvaid on lähemalt kirjeldatud. Ka Västriku on püüdnud riietusküsimust lähemalt käsitleda.

Vale rõivastuse ja soengu teema kerib esile XVI sajandil. Novgorodi peapiiskopi Feodossi karjasekirjast aastast 1548 on Västriku välja toonud järgmise kirjelduse: „...abielunaised ja lesed pügavad pead, nii vanad kui noored, ja rätikuid oma peas ja rõivaid seljas kannavad, mis on nagu surirõivad, ja selle-

ga on nende käitumine suureks alanduseks naissoole. Ja ma olen nüüd käskinud [...] et kõik naised, nii noored kui vanad, oma juukseid mitte kunagi ei pügaks ja ei lõikaks, neiu põlvest kuni oma elu lõpuni, ja tüdrukud mehele minnes jätaaksid oma juuksed kasvama, ja abielus olles oma pead kataksid ja riideid omal seljas kannaks, mis on kristlasele kohane” (lk 57). Samamoodi hurjutatakse vadjalasi ja isureid ka Vene 1535. aasta kroonikas: „...et nende naised ei lõikaks juukseid ega kannaks ei peas ega õlgadel rüüd nagu surnud” (lk 57).

Ka XVII sajandil Ingerimaal tegutsenud luteri vaimulikele olid vadjalaste ja isurite imelikud riided pinnuks silmas. Nad võitlesid õigeusklike riietumistavade vastu, mis takistasid kaudselt konverteerimistegevust (lk 84, 91–92). Siin võib leida vihje, et erilaadne riietus üldse (s.t riietuse teatud vormidelemendid, mitte ainult valge värv, nagu Västriku eeskätt oletab) oli oluline misjoni seisukohast. Või peaks mõtlema selles suunas, et mõlemal juhul tuleb rõivastus jutuks seoses matusekombestikuga, mis võiks viidata teatud rituaalse rõivastuse sobimatusele ühe ja teise konfessiooni esindajate jaoks.

Aga kui liigume ajas (ning töö peatükke pidi) edasi, leiame, et XVIII sajandi lõpu ja XIX sajandi alguse teadlaste tähelepanu köitis samuti kohalik rõivastus. „...naiste rõivakomplekti rikkalikkus, nt mitmesuguse vormi ja keeruka ülesehitusega peakatted, kaunistustega ees- ja tagapõlled, iselaadi lõikega särgid ja vanapärast tüüpi pealiskatted, vööd, rohked ehted jms. [...] See unikaalne materjal lubab sedastada mitmeid arhailisi jooni naiste rõivastes, samuti rõivastuse ja teatud staatuse sümbolite muutumist seoses ühelt eluperioodilt teisele üleminekuga” (lk 136). „Teiseks on usundiliste arusaamadega ühenduses põhjust peatuda Trefurti kirjutistes kahel korral maini-

tud erilisel valgel rõivastusel, mis rituaalide läbiviimiseks selga pandi” (lk 139). Trefurt rõhutab valge (ja puhta) rõiva olulisust rituaalides (lk 140).

Need märkused näivad üsnagi huvitavad eriti üheskoos ning seostatuna. Riitusele pööravad tähelepanu erinevad vaatlejad – vene õigeusu ja luteriusu vaimulikud ning teadlased ja literaadid. Kõigi jaoks on see imelik, kõigile hakkab see silma.

XVIII sajandi lõpu tekstide analüüsimisel saame vihjeid ka XVI ja XVII sajandi andmete tõlgendamiseks. XVIII sajandi lõpu kirjeldajate arvates fikseerisid nad arhailisi kultuurielemente. Seega võis sel ajal kummastavana mõjunu olla sada või paarsada aastat varem tavaline. Aga muidugi ei saa me päris kindlalt väita, mis vaimulikele isurite ja vadjalaste riituses täpselt ei meeldinud.

Aga teatud riituse põlastamine saksaarusaamises viib mõtted võimalikule seosele tsiviilmisjoni ideega. Misjoniuuringutes on täheldatud, et kristlane pole kristlik mitte ainult hinges, vaid ka igapäevastes materiaalses asjades. See tähendab, et kui vadjalaste ja isurite riitus ja soeng erines

vene või rootsi kristlaste omast, polnud nad õiged kristlased ning riitust ja soengut tuli muuta. See on osa tsiviilmisjonist, eluolu kristlikuks muutmisest. Üldiselt oli vadjalaste ja isurite eluviis sarnane venelaste ja rootslaste omaga, seda polnud vaja eriti muuta. Aga detailidest ilmneb siiski, et misjonäre häirisid ka materiaalsed asjad. See on maailma mastaabis tüüpiline.

Tundub, et mõnede probleemide üle arutledes (nagu antud juhul riituse küsimus) pole *writing culture* kõige sobivam metodoloogia. See ei aita tõlgendada usundilisi reaale, mis on aga üks töö eesmärke.

Kuigi Ergo-Hart Västriku töö on spetsiifiline, keskendatud vaid kahele väikesele rahvakillule, on töös ka universaalsem vihje sellele, kuidas suurte ja võimupositsioonil olevate rahvaste seast pärit kirjeldajad näevad väikesi marginaalseid etnilisi grupe. Västriku teos on suurepärane kultuurianalüüsi näide, mis on kantud sügavast inimlikust kaasaelamisest isurite ja vadjalaste saatusele.

ART LEETE

AUTORIFIGUURI AVALDUMINE

Tanel Lepsoo. Autorifiguuri avaldumine tänapäeva prantsuse näitekirjanduses: representatiivsest ise-subjektist efemeerse ise-subjektini. Dissertationes philologiae Romanicae Universitatis Tartuensis 2. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2006. 202 lk.

Tänapäeva teatriteadus tegeleb üha vähem teatritekstide kui iseseisvate fenomenidega, sest teater kunstiigina on XX sajandi vältel kaugenunud kirjanduslikust paradigmast, andes nii

võimaluse rääkida koguni postdramaatilisest teatrist. Seda sakslase Hans-Thies Lehmanni käibe toodud mõistet tuleks võtta üsna avaralt, sest selle alla on ta koondanud mitmeid üsna heterogeenseid nähtusi, mida ühendab vaid üks omadus: tekst ei ole nendes lavastustes kesksel, ontoloogilisel kohal. Teisalt on uute tekstide loomine järjest tihedamalt seotud teatriprotsessi endaga: tekst sünnib kas prooviprotsessis kollektiivse loominguna või teatripraktikute sulest konkreetse lavastuse ja/või trupi tarbeks.

Tanel Lepsoo lähtub oma doktoritöös peamiselt prantsuskeelsest akadeemilisest ja teatridiskursusest, kus kehtivad tugevamad klassitsistlikud traditsioonid, ning sellest tulenevalt on üsna ootuspärane, et ta pooldab draamatekstide uurimist ning astub ka ise sellesse leeri. Toetudes prantsuse teatri-teoreetiku Jean-Pierre Sarrazaci töödele ja rapsood- autori mõistele ning combineerides seda teiste autorite mõttekäikudega, arendab Lepsoo välja oma lähilugemismeetodi, võiks isegi öelda, et teooria. Doktoritöö korpuse moodustavad küll tänapäeva, s.t viimase 50 aasta nn uut kirjaviisi esindavad prantsuse näidendid, kuid autor seab endale ambitsioonikama eesmärgi: uurida, „kas autor, kes traditsioonilise ettekujutuse järgi kirjutab üksi ja üksinduses, väljendab teksti abil teatrimõtet“ (lk 10). See-ega tunnistab ta samas draama ja teatri sümbiootilist suhet.

Lepsoo tunnistab, et tema uurimus kuulub prantsuse kultuuriruumi ning seda mitte ainult empiirilise ja teoreetilise materjali valiku tõttu, vaid autori teatriteaduslikust keeleruumist tulenevalt ka oma stiili poolest. Kuna Keel ja Kirjandus prantsuse kultuuriruumi ei kuulu ja arvustuse kui žanri maht on piiratud, siis olen sunnitud dissertatsiooni poststrukturealistlikult poeetilise ja ümberütleva stiili „tõlkima“ mõnevõrra lakoonilisemasse keelepruuki, riskides autorit valesti tõlgendada.

Dissertatsioon jaguneb kahte peatükki. Esimene neist kannab pealkirja „Dramaatilisest mudelist representatiivse mudeli kriisini“ ning käsitleb klassikalise, aristotelesliku draamakontseptsiooni lagunemist. Kuigi Lepsoo kritiseerib Lehmanni liiga kitsast draamakontseptsiooni, surutakse Aristotelese esteetika sellisesse Prokrustese sängi, et see sobituks kõige paremini autori enda kontseptsiooniga. Esiteks tuleks silmas pidada, et Aristotelese „Poeetikas“ on piisavalt palju mitme-

mõttelist hämarust ning antiikdraama korpus on piisavalt mitmekülgne ja kompositsioonilt tihti üsna kaugel Aristotelese printsiipidest. Ehk see- pärast jääbki mulje, et aristoteleslik draamakontseptsioon on pidevas lagunemises või revideerimises, kuigi peavoolu draama, teater ja film tõestavad vastupidist.

Lepsoo kontseptsiooni järgi jõuab dramaatiline mudel kriisi koos modernismiga, mis seab teose keskmesse tegelase subjektiveeritud maailma, mille avaldumist aga klassikaline draamavorm pärsib. Selle vastuolu ületamiseks võetakse näitekirjanduses kasutusele episeerivad (või romaniseerivad) mehhanismid, nt aegruumilisest kontsentreeritusest loobumine (August Strindberg) või jutustaja funktsiooni sissetoomine (Bertolt Brecht, Thornton Wilder). Kuid dramaatilise mudeli hulgamine ei too iseenesest veel kaasa representatiivsusest või kujutamisest loobumist.

Sarrazac pakub representatiivsusest eemaldumiseks välja parabooli, mängulise võrdluse. Näitekirjanduses avalduvat parabool nt Paul Claudeli teoste filosoofilis-religioosses alltekstis või Brechti eepilise teatri võõritusefekti-des. Sarrazac välistab oma küllaltki laias paraboolnäidendite definitsioonis kolme tüüpi tekstid: peavoolu järgivad teosed, teesiteatri ning umbisikulise postmodernistliku kollaaži, s.t tekstid, kus autorifiguur ei tule ilmsiks või tuleb ilmsiks liiga ühemõtteliselt.

Representatiivsuse käsitlemise kaudu jõutakse uurimuse ühe põhimõisteni – autorifiguurini, millega tähistatakse lugeja konstruktsiooni sellest, kuidas ta teksti ja autori kohalolu tekstis mõistab (vt lk 16). „Rapsood- autor on ühtaegu sisemine ja väline, malnitsev ja puuduv, laval ja saalis, ta avaldub nii tänapäevaste kui ka väga ammuste tekstide juures. Seda olevust on võimatu klassifitseerida traditsioonilise mõis-

teaparatuuri abil: tegu on nähtusega, mis avaldub läbivalt skriptori (montaaž), lavastaja (tõlgenduslikud mehhanismid), tegelase (kõne ja tegevus) ja vaataja (retseptsioonimehhanismid) ühistöö tulemusel" (lk 42).

Parabolist pole niisiis mitte autor ise, vaid pigem vaataja ja autori ühis-subjekt, tekstis avaldub ülejääk ja iha. Kokkuvõttes pole küsimus ei representatiivsusest vabanemises ega mingit uut tüüpi tekstides, vaid eelkõige tähelepanu juhtimises kujutamise probleematailisusele, eelkõige uues vaateviisis.

Ise-subjekti kui mõiste defineerimisel toetub Lepsoo semiootik Jacques Fontanille'le, viimane omakorda lähtub Paul Ricœurist ja Didier Anzieust. Kui „mina” on kehaline olend, siis „ise” on diskursiivse tegevuse läbi loodud representatsioon. „Ise” toimib kui „mina” psüühiline ümbris, millel on jäljed minevikust (*ise-idem*) ning ihade ja kavatsuste kaudu tung tulevikku (*ise-ipse*). Representatiivse ise-subjekti võimutsemist „mina” üle võib näha Becketti näidendite tegelastes, kes on oma mälu ja ihade mängukannid. Efemeerse ise-subjekti näiteks tuuakse Antonin Artaud' ja Robert Wilsoni teater, sest seal püüeldakse ise-subjektist vabanemise või selle pihustumise poole: Artaud' eesmärgiks on keha vabastamine tähendustest ning Wilsoni püüdeks on mina kui intellektuaalse konstruktsiooni loomine vaataja kujutluses. Efemeersel ise-subjektil on seega osalisi kattuvusi parabolistiga.

Teine peatükk „Representatiivse mudeli kriisist efemeerse ise-subjektini” keskendub konkreetselt efemeerse autorifiguuri avaldumisjuhtumite analüüsile tänapäeva prantsuse näitekirjanduses. Peatükk jaguneb kolmeks osaks: uuritakse autorifiguuri avaldumist nii fiktsionaalses ruumis, tegelasubjektides kui ka autorisubjektis.

Éric-Emmanuel Schmitt (snd 1960), kelle tekste on maailmas ja XXI sajan-

dil ka Eestis palju lavastatud ja avaldatud, esindab üsna traditsioonilist intellektuaalsete kalduvustega näitekirjanikku. Teda võiks kõrvutada inglase Tom Stoppardiga. Schmitti autoripositsioon on üsna patriarhaalne: ta hoiab fiktsionaalset/tekstuaalset maailma kiivalt oma kontrolli all, tõrjub kõike kehalist (minalist), vältides ka tegelaste füüsilist või verbaalset individualiseerimist ning lubab vastuvõtjale vaid intellektil, mitte emotsioonidel põhinevaid illusioone.

Ka Bernard-Marie Koltès (1948–1989) on eestlastele tuttav autor: tema näidendid „Läänekallas” ja „Roberto Zucco” ilmusid Lepsoo enda tõlkes 2006. aastal ning viimast mängiti Tiit Ojasoo sugestiivses lavastuses Vane muises aastail 2002–2005. Koltès asetab oma tegelased piirsituatsiooni, fiktsionaalse maailma ja reaalse teatrikommunikatsiooni vahele. See tähendab, et tegelased on teadlikud oma viibimisest kunstilises ruumis. Võibki öelda, et tema näidendide peategelaseks on ruum, see dikteerib tegelaste käitumise ja mõtetegevuse ning genereerib kehast-ruumist vabanemise iha. Koltèsi autorifiguur on aga ruumis tegelaste ja tekstide vahel laiali laotunud.

Jean-Luc Lagarce (1957–1995) esindab autorifiguuri, mis on enamasti projitseeritud tegelasse. See ilmneb nii meespeategelase nimekuju (Louis) kui ka teemade ja struktuuri korduvuses eri teostes. Samamoodi nagu Lagarce, kes tegeleb oma varasemate tekstide ülekirjutamise ja varieerimisega, käituvad ka oma minevikku korrastada ja end representeerida püüdvad peategelased, kusjuures nii üks kui teine teab/tunnetab, et seisab silmitsi surmaga, et päevad on loetud ning kõik kujutamised on luhtumisele määratud.

Olivier Py (snd 1965) nagu Koltèski ei sea endale eesmärgiks luua fiktsionaalset maailma, vaid keskendub teatrikommunikatsioonile. Tema tegelased,

enamasti poeedid, on vabad nii kellegi kujutamise sunnist kui ka minevikust, nad loovad etenduse nüüd-hetkes nii iseennast kui teost, s.t etendust. „...autor toob lavale efemeerse ise-subjekti, mis kinnistub autori ja publiku alateadlikku (või siis metafüüsilisse) ruumi” (lk 124). Py tekstides kehtestatakse rituaalne ruum, kus nii sõnad kui ka kujutised puhastatakse nende argistest konnotatsioonidest.

Didier-Georges Gabily (1955–1996) ja Valère Novarina (sünd 1947) loobuvad oma näidendites isegi tervikliku äratuntava tegelassubjekti loomisest, sest see soodustab tegelase psühhológiseerimist ning inferentsiaalsust. Gabily, kes tegutseb nii kirjaniku kui lavastajana ning loob oma tekste teatriprotsessi käigus testides, puhastab sõna ümbert igasuguse referentsiaalsuse, nii fiktsionaalse kui üldkultuurilise, ning laseb sõnal kehastuda ja kõnelda. Püüdes taandada kõiki teisi, ühel või teisel viisil domineerivaid hääli, tahab ta teha kuuldavaks rõhutute ja vaikijate hääled. See tähendab, et taandada tuleb ka autorisubjekt. Siin tekib muidugi küsimus, kuidas representeerida puuduvat. Mis keeles kõneleb vaikus? Gabily kasutab puuduva tegelassubjekti modelleerimiseks teiste, tunnistajate sõnu, hääli.

Novarina näidendite tegelastele pole jäänud midagi muud kui keelematerjal, millest nende intellekt püüab luua tähenduslikke ja maagilisi kombinatsioone. Novarinale kõige iseloomulikumaks tekstiks peetakse „Elu draamat”, mille 2587 tegelast saavad enamasti sõna vaid repliigiks. Tekkiv mitmehäälne subjekt on autori representatiivsusest hoiduva pulseeriva mina liides, publikuga kontakti otsiv meedium, mis tegeleb eelkõige keelelise süütuse otsimisega.

Tanel Lepsoo doktoritöö eesmärgi ja ühtaegu uurimistulemused võtab kõige paremini kokku katkend teose motost. „Ise’ ongi see ühine piir ’mina’ ja ’teise’ vahel, mis kuulub korraga mõlemale. Ja seda sel määral, et selle eristamiseks silmanägemisest midagi kasu pole. Keel on samuti ühine piir rääkivate ’minade’ vahel, mis ei kuulu ühelegi eraldi, vaid kuulub kõigile korraga” (lk 5). Nagu tänapäeva prantsuse näitekirjanikud, nii püüab ka Lepsoo ise luua kontakti ning mõistmist kõneleja ja vastuvõtja vahel, et tekiks kommunikatsioon, mis oleks võimalikult vaba automatismidest ja tühjast representatiivsusest. Kõnetaja pole selles töös mitte ainult Lepsoo, vaid prantsuse kultuur laiemalt. Kas kuulete? Lepsoo enda autorifiguur väljendus uurimistöö efemeerse subjektina, kord representeerides ise-doktorit *in spe* rangete akadeemiliste traditsioonide vaimus, kord ilmutades poeet-filosoofi pulseerivat mina.

Kui Lepsoo dissertatsiooni esimeses peatükis võibki täheldada kahtlasevõitu lihtsustusi Euroopa kultuuriloo käsitlemisel või liigset usaldust teiste autorite mõttekäikude vastu, siis teises peatükis demonstreerib autor iseseisvat ja originaalset analüüsi ning üldistusoskust, minetamata oma elegantset stiili. Kuna „Autorifiguuri avaldumine...” tutvustab mitmeid prantsuse mõtlejaid, kes siinses kultuuriruumis on tundmatud või vähetuntud, siis pakub Lepsoo doktoritöö avastuslikku ka neile, keda ei huvita prantsuse näitekirjandus või autorifiguuri avaldumine. Autorikujundi poeetikast huvitatud jäävad aga ootama Aare Pilve doktoritööd.

ANNELI SARO

EESTIKEELSE LOOMULIKU KÕNESÜNTEESI POOLE

Meelis Mihkla. Kõne ajalise struktuuri modelleerimine eestikeelsele tekst-kõne sünteesile. Modelling the Temporal Structure of Speech for the Estonian Text-to-Speech Synthesis. Dissertationes linguisticae Universitatis Tartuensis 8. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2007. 176 lk.

Vaadeldava raamatu põhjal kaitses Meelis Mihkla 15. jaanuaril 2008 Tartu Ülikoolis edukalt doktoritöö. Raamat koosneb kahest osast. Esimeses tutvustab M. Mihkla üldise ja eestikeelse kõnesünteesi alaseid seniseid uurimusi ja oma töö eesmärgi, materjali, meetodeid ja tulemusi. Lõppkokkuvõttes kirjeldab ta ka tulevikuplaane. Teine osa sisaldab kaheksa publikatsiooni, millest viie puhul on M. Mihkla ainus autor, kolme puhul peaautor.

M. Mihkla annab hea ülevaate kõnesünteesi strateegiatest ja tekst-kõnesünteesi ajalise struktuuri mudelitest. Eestikeelse kõne struktuuri ja modelleerimise peatükist ilmneb muu hulgas, et aastatel 1997–2002 loodud eestikeelses tekst-kõne-sünteesis pauside ja piiripikenduste väärtusi ei modelleeritud, vaid need lisati sünteetilisse kõnesse konstantsete suurustena. Eesti keele ajalise struktuuri on aga vaja modelleerida, et jõuda võimalikult loomulikuna kõlava kõnesünteesini, mis on ka M. Mihkla uurimuse eesmärk.

Kõnematerjalina on tarvitatud erinevat liiki tekste: ilukirjandust, uudiseid ja eesti keele foneetilise andmebaasi materjale. Tekstid on lugenud ja salvestanud 27 mees- ja naissoost diktorit. Varasemates foneetika ja kõnesünteesi uurimistöödes tarvitati materjalina nn laboratiivset kõnet, s.t üksikuid sõnu või üksikuid lühikesi lauseid. Nende tulemused ei ole aga kooskõlas loomuliku seotud kõne ja pikemate loetud tekstide

prosoodiaga. M. Mihkla uurimus annab kõnesünteesi jaoks palju uusi ja vajalikke andmeid. Tekib siiski küsimus: miks on materjalina tarvitatud nii palju võrdlemisi lühikesi kõnelõike? Kas ei oleks paremad pikemad tekstid nagu näiteks just need kaks töös kasutatud raadiodiktorite loetud teksti? Pikemate lõikude korral oleks rohkem võimalusi kõrvutada mitmesuguseid nähtusi sama kõneleja puhul, teiseks oleks suurem hulk lõigulõpu pause ja pikendusi, mida üksteisega võrrelda.

Suur tähtsus on M. Mihkla töös statistilistel meetoditel. Kõik kasutatud mudelid on andnud statistiliselt olulisi andmeid, kirjeldades valdavalt osa pauside ja häälikute variatiivsusest. Statistika kasutamine aitab ära hoida suuri vigu ja võimaldab välja tuua ka väikeseid, kuid olulisi erinevusi.

Tabelis (lk 40) on esitatud statistilised hinnangud sisendite kohta, mis on olulised häälikute kestuste modelleerimisel. Tabelist nähtub muu hulgas, et nii foneemi enda kui ka seda ümbritsevate foneemide kestused on olulised, kuid kõnetakti valde on väiksema tähtsusega. M. Mihkla arvates võib see sõltuda asjaolust, et väldet ei saa esitada lineaarse tunnuseks, sest siin on tähtis osa häälikukestuste silpidevahelisel suhtel. Sel puhul võib esiteks vastu väita, et vältetaju puhul on rõhulise silbi tuuma ja kooda kestusel väga palju suurem tähtsus kui ühelgi järgmise silbi häälikul, sellepärast ei saa ka kestuste suhe eriti oluline olla. Teiseks võivad ümbritsevad häälikud vältetajumisele mõju avaldada ka siis, kui nad asetsevad väljaspool kõnetakti või isegi sõna piiri.¹ Mis on oluline taju puhul,

¹ H. Traunmüller, D. Krull, The Effect of Local Speaking Rate on the Perception of Quantity in Estonian. – *Phonetica* 2003, nr 60, lk 204–205, tabel 8, 13.

võib seda olla ka kõnesünteesi modelleerimisel. (Ülalnimetatud kestuste suhe on muidugi oluline veldete kirjeldamisel.)

M. Mihkla töö sihiks on saavutada tehiskõne, mis tunduks inimkõrvale loomulik. Selleks peavad häälikute ja pauside kestused ja nende jaotus ning põhitooni väärtused olema võimalikult sarnased loomuliku kõne vastavate omadustega. M. Mihkla on statistiliste meetodite abil prognoosinud eriti pause, lõpupikendusi ja nende vahekorda, s.t kõne prosoodilise liigenduse ning teksti süntaktilise liigenduse suhet. Iseäranis huvitav on, et tal on õnnestunud eristada eri liiki pause, olgugi et pauside variatiivsus on väga suur. Kahjuks ei olnud see võimalik pausieelsete pikenduste puhul, kuid neil on arvata-vasti eesti keeles väiksem tähtsus. Siin kerkib küsimus: kui sihiks on saavutada inimkõrvale loomulikuna tunduv kõne, mis ei erine märgatavalt inimeste kõnest, miks ei ole siis tehtud

rohkem tajuteste? Nende abil saaks teada, mis tundub loomulik, mis mitte. Akustika ja taju suhe ei ole lihtne, ainult akustiliste andmete põhjal on raske öelda, mis võiks kuulajatele loomulik tunduda.

Meelis Mihkla on saavutanud väga häid tulemusi ka häälikukestuste prognoosimisel. Tähtis on samuti see, et kõnesünteesi puhul on arvesse võetud ka morfoloogiat.

Töö kokkuvõttes on ära märgitud edasised uurimissuunad. On rõhutatud tajutestide vajadust, eriti silmas pidades neid, kes on tekst-kõne-süntesaatori peamised kasutajad: pimedad ja nägemispuudega inimesed. Peale selle on kavas kõne prosoodia teiste külgede – põhitooni ja intensiivsuse – statistiline modelleerimine. Selleks annab vaadeldav töö hea aluse.

DIANA KRULL